

Řehulková, Hana

Hegelianismus brněnských augustiniánů 19. století

Studia philosophica. 2022, vol. 69, iss. 1, pp. 7-21

ISSN 1803-7445 (print); ISSN 2336-453X (online)

Stable URL (DOI): <https://doi.org/10.5817/SPH2022-1-2>

Stable URL (handle): <https://hdl.handle.net/11222.digilib/digilib.76831>

License: [CC BY-NC-ND 4.0 International](https://creativecommons.org/licenses/by-nc-nd/4.0/)

Access Date: 17. 02. 2024

Version: 20221207

Terms of use: Digital Library of the Faculty of Arts, Masaryk University provides access to digitized documents strictly for personal use, unless otherwise specified.

Hegelianismus brněnských augustiniánů 19. století

Hegelianism and Augustinians in the 19th Century in Brno

Hana Řehulková

Abstrakt

Starobrněnský augustiniánský klášter byl v 19. století důležitým centrem moravské vzdělanosti a obrozeneckých snah. Někteří jeho členové, nejznámější F. M. Klácel a F. T. Bratránek, bývají v dějinách filozofie představováni jako následovníci Hegelovy filozofie. Cílem tohoto článku je určit vliv Hegelových myšlenek na dílo augustiniánských myslitelů a charakterizovat jej.

Klíčová slova

Hegelianismus – augustiniáni – F. M. Klácel – F. T. Bratránek

Abstract

Old Brno Augustinian monastery was an important center of Moravian education and revivalist efforts. Some of its members, primarily F. M. Klácel and F. T. Bratránek, are often represented as followers of Hegel's ideas in the history of philosophy. The aim of this paper is to determine the influence of Hegel's ideas on the work of Augustinian thinkers and to characterize it.

Keywords

Hegelianism – Augustinians – F. M. Klácel – F. T. Bratránek

Príspevek vznikl v rámci grantového projektu „Brněnští augustiniáni 19. století: úvahy o kráse a umění“ MUNI/FF-DEAN/0130/2021.

Hegelianismus v dějinách českého filozofického myšlení

Hegelianismus představuje v dějinách české filozofie zavedenou kapitolu nevelkého rozsahu.¹ Zvláštní podkapitolou je dílo některých představitelů starobrněnského augustiniánského kláštera, kteří bývají s hegelianismem spojováni s tradiční samozřejmostí (v naší práci se omezíme na dílo F. M. Klácela a F. T. Bratránka). Jakým způsobem a do jaké míry se však vliv Hegelovy filozofie v jejich vlastním myšlení odráží, se pokusí určit následující odstavce. Aby to bylo možné, budou nejprve stručně představeny základní rysy české recepce Hegelovy filozofie.

Označujeme-li hegelianismem souhrnně směry a školy reflektující Hegelovu filozofii, lze v dějinách sledovat především návaznosti na Hegelovo pojetí státu, práva a náboženství. Záhy po Hegelově smrti se vymezují výkladové linie levicově a pravicově orientovaných myslitelů, kteří se v obou případech odvolávají na Hegela.² V českém prostředí byla obdobná tematika důležitá hlavně ve vztahu k národnímu obrození. Nicméně lze sledovat i řadu tematicky odlišných návazností na Hegelovu filozofii: Purkyně (1787–1869) měl spojit spekulativní Hegelovu filozofii s experimentální biologii,³ Ignác Jan Hanuš (1812–1869) přejal Hegelův koncept filozofie ztotožněné s vlastními dějinami dle pravidel vnitřní nutnosti (Hanus hovořil o „filosofii dějin filozofie“) pro formulaci genetické metody,⁴ Augustin Smetana v práci *Vznik a zánik ducha* (1865) zavádí pojem „všejedino“⁵ pro označení úplného, neko-

- 1 Jak uvádí J. Zouhar v *Dějínách českého filozofického myšlení do roku 1968*, jsou známy dvě Hegelovy návštěvy českých zemí. První asi týdenní pobyt z roku 1824, během kterého se setkal s Václavem Hankou, detailně popisuje např. I. Dubský v práci *Hegel a Československo*. Druhou cestu uskutečnil Hegel o pět let později za účelem návštěvy rodiny své ženy. Srov. DUBSKÝ, I. *Hegel a Československo...*, s. 456, ZOUHAR, J. *Dějiny českého filozofického myšlení do roku 1968...*, s. 6.
- 2 Zatímco pravicově smýšlející následovníci (G. Gabler, K. Rosenkranz) se odvolávají na Hegelovu myšlenku státu jako nutného a racionálního uspořádání společnosti, levicově smýšlející pokračovatelé (L. Feuerbach, B. Bauer, mladý K. Marx) staví do popředí ideu překonání náboženství a revolučnost změn politických systémů. Pro oba názorové proudy byly významné události roku 1848. Srov. BLECHA, I. *Hegelianismus*. In BLECHA, I. a kol. *Filozofický slovník...*, s. 164.
- 3 Srov. ŽÁČEK, V. *Jan Evangelista Purkyně...*, s. 76–77.
- 4 Srov. LOUŽIL, J. *Ignác Jan Hanuš...*, s. 36–38.
- 5 „Duch ve své dokonalosti jest poznání, že vše skutečné jest něco srostlého z nekonečna a konečna, něco konkrétního, neboť duch, má-li být dokonalým, není nic jiného, než konkrétno,

nečného a jednotného bytí a vědění, ze kterého vývoj postupuje dle pravidel boje protikladů.

Určujícím rysem českého hegelianismu, který odpovídá částečně i na otázku, proč u nás v druhé polovině 19. století není na rozdíl od ostatních zemí Evropy Hegel „mrtvým psem“,⁶ je skutečnost, že byl opozicí oficiálního školního systému. Jak píše I. Šnebergová, jde o

[...] ojedinělou epizodu dějin české filosofie v podstatě konce 30. a následně 40. let 19. století, bezprostředně spjatou s vysokým školstvím, zejména a především v Praze, i když [hegelianismus] – provázán osobními vazbami – poukazuje významně také k prostředí starobrněnského augustiniánského kláštera a olomoucké univerzity.⁷

Hegelianismus tak poskytuje útočiště těm, kteří pocítují vzdor proti oficiální organizaci výuky s ideologickou výbavou metternichovského Rakouska navazující na systém školství vybudovaný jezuitským řádem. Rakousko-uherskou mocností jasně daná ideová profilace byla podporována předepsanými učebnicemi, se kterými se dostali do konfliktu Bolzano,⁸ Klácel, Smetana, Hanuš a mnoho dalších.

Proč se jedná jen o „školskou epizodu“, vysvětluje I. Dubský, který poukazuje na několik faktorů, jež nepřály rozkvětu Hegelových myšlenek mimo akademické prostředí. Zprvce jsou to progermánské a protislovanské názory Hegelovy, které přicházejí v období rozmachu národního obrození.⁹ Zadržet přes všechny uplynulý čas v českém podvědomí přetrvávající dědictví husitství a jeho sociálního obsahu, které zakládalo nedůvěru vůči jednak německé,

Všejedino, stavší se průzračným. Proto jest protiva nekonečna a konečna důvodem světa a jeho nejpřednějšího jevu, ducha.“ SMETANA, A. *Vznik a zánik ducha...*, s. 9.

6 Jak poznamenává Marx v doslovu k druhému vydání *Kapitálu* v roce 1873.

7 ŠNEBERGOVÁ, I. Ke genezi hegelianismu v Čechách..., s. 49. Z představitelů hegelianismu na olomoucké univerzitě připomeňme alespoň všestranného Jana Helcelety – lékaře, novináře, politika. S. J. I. Hanušem založil *Prostonárodní Holomoucké Noviny* a udržoval blízké přátelství s Klácelem a B. Němcovou.

8 Bolzano byl kritikem Hegelovy filozofie. Zatímco Purkyně byl k popření Hegelovy filozofie v jistém smyslu „přinucen“ její neslučitelností s výsledky vlastního zkoumání, Bolzano podrobil Hegelovy teze, a to především jeho dialektiku, přísné protiargumentaci z hlediska moderní logiky a matematiky. Srov. DUBSKÝ, I. Hegel a Československo..., s. 456–457.

9 Na rozdíl od slovenského hegelianismu v čele s Ludovítem Štúrem.

jednak etatistické Hegelově koncepci s náboženskými rysy. Zatřetí pak české země, které trpěly vnuceným provinčním rázem, iritovaly absolutistické tendence habsburského státu, a tím i jakékoliv myšlení podporující podobně silnou ideu státu.¹⁰

Současně nelze přehlížet hluboké nadšení, které Hegelova filozofie v představitelích české vzdělanosti vyvolala. Nejpůsobivěji to vyjádřil podle vzpomínek současníků Ludovít Štúr, když tvrdil, že při četbě Hegela cítil téměř tělesnou rozkoš.

Jeho rozum se prý zbystřoval, řeč se obohacovala, jeho cit rostl a jeho touha po poznání stoupala. Tak na něj působila architektura a velkolepá myšlenková stavba Hegelova.¹¹

Stejně tak Šnebergová vidí zdroj ocenění Hegelovy filozofie jednak v grandiózním rozvrhu a syntéze duchovnosti promítnuté do všech oblastí (historicity, dialektiky, teorie státu), jednak v úchvatné, metodicky jednotné a současně dynamické stavbě Hegelova systému.¹²

Otázka, na kterou se pokusíme odpovědět, se týká brněnských augustiniánů F. M. Klácela a F. T. Bratráneka. Jejich jména jsou nejen součástí kapitol o hegelianismu v dějinách české filozofie, ale i v jejich vlastním díle lze mnohokrát nalézt neskrývané přitakání Hegelově filozofii. Jak známo, Klácel rovněž rozšířil řady těch, kteří byli pro hegelianismus zbaveni svého učitelského místa, a Bratránek, než aby popřel hegelianismus, odchází raději do Polska na Jagellonskou univerzitu. Není proto mnoho prostoru pro podezření, že by optika hegelovského výkladu jejich myšlenek mohla být zkreslující.

Jakou roli však přesně hegelianismus hraje v díle těchto filozofů, estetiků a literátů? Při studiu jejich myšlení se mnohdy nelze ubránit dojmu, že hegelianismus zde spíše plní funkci jakéhosi „nástroje“, než že by značil skutečnou sounáležitost s hlavními tezemi. Jedna jeho funkce směřuje k vnějším charakteristikám hegelianismu a má podobu odporu vůči oficiálnímu vzdělávacímu a politickému systému, druhá funkce může zakrývat nedůvěru k vyjádření vlastních myšlenek bez pomoci světově etablované filozofie. Hegelianismus tak může být jednak nástrojem vzdoru, jednak nástrojem posvěcení nesamo-

10 Srov. DUBSKÝ, I. Hegel a Československo..., s. 465–468.

11 *Tamtéž*, s. 461.

12 Srov. ŠNEBERGOVÁ, I. Ke genezi hegelianismu v Čechách..., s. 65.

statné české filozofie pelem světovosti. Cílem následujících odstavců proto bude specifikovat hegelovské motivy v díle brněnských augustiniánů a zamyslet se nad vztahem těchto motivů k jejich vlastnímu filozofickému myšlení.

František Matouš Klácel

František Matouš Klácel (1808–1882) je po světově proslulém Mendelovi asi nejvýraznější postavou starobrněnských augustiniánů. Známy je však spíše svojí činností literární, obrozeneckým úsilím a také svým pohnutým životním osudem.¹³ Hegelova filozofie je neskrývaným inspiračním zdrojem především ranějších Klácelových děl. Jelikož však Klácel rozvíjí svoji filozofickou koncepci až k výslednému mohutnému metafyzickému systému celoživotně, kořeny Hegelova působení nemizí.

S Hegelovou filozofií se Klácel poprvé uceleně setkal při studiích v Litomyšli prostřednictvím svého učitele Bonifáce Buzka, který patřil k prvním představitelům reformně obrozeneckých snah uvnitř církve. Jeho učení zahrnovalo i zakázaný výklad Hegelovy filozofie, která představovala odpor proti církevní dogmatice ve prospěch rozumového poznání, čímž poukazovala na neoprávněnost církevních nároků na světskou moc.¹⁴ Tyto výhrady zakládaly Klácelovu celoživotní nechuť k církevní instituci.¹⁵ V rámci svého působení v brněnském klášteře Klácel ve své učitelské práci následoval vzor svého litomyšlského učitele. Začal také navazovat síť vztahů s dalšími představiteli moravského a českého obrozenectví (J. Helcelet, A. V. Šembera, P. J. Šafařík aj.), díky čemuž se rozvíjela jeho bohatá činnost publicistická (např. spolupráce s *Časopisem českého musea*, *Moravskými novinami* atd.).

13 Jeho kontroverzní postoje a bouřlivé vztahy byly častým důvodem nutných změn působiště. Ať už se jednalo o již zmíněné sesazení z učitelského místa na biskupském filozofickém ústavu v Brně pro „hegelianismus a slavomanií“ nebo o jeho odchod do Spojených států rok poté, co na místo opata augustiniánského kláštera nastoupil po shovívavém C. Nappovi právě J. G. Mendel.

14 JEŘÁBEK, D. F. M. Klácel a obrozenecká Morava. In KLÁCEL, F. M. – JEŘÁBEK, D. (ed.). *Výbor z díla...*, s. 12.

15 Paradoxně zřejmě spíše z existenčních důvodů vstupuje a opakovaně je nucen se vracet do prostředí augustiniánského kláštera. Tento nesoulad mezi nutností naplnit vnější životní potřeby a jistotou vlastního přesvědčení se stal v Klácelově, ale i Bratránkově životě zdrojem řady konfliktů a osobních krizí.

Klácelovo dílo lze rozdělit nejméně do tří tematických oblastí. První zahrnuje texty literární a žurnalistické, které Klácelovi ve své době přinesly největší uznání: *Lyrické básně* (1836), *Ferina lišák* (1840), *Jahůdky ze slovanských lesů* (1845), *Bajky Bidpajovy* (1846–1850). Druhou oblast představují texty sociálně-politické a edukativní, a právě ty jsou z Klácelova díla dodnes nejvíce čteny: *Počátky vědecké mluvnictví českého* (1843), *Slovník pro čtenáře novin, v němž se vysvětlují slova cizího původu* (1849), *Listy přítele k přítelkyni o původu socialismu a komunismu* (1848–1849). Třetí oblastí jsou práce filozofické, které jsou tak či onak „ovjény“ kolem pojmu a koncepce „vesměrnosti“ a které lze považovat za ústřední díla Klácelovy původní filozofické koncepce: *Dobrověda* (1847), *Průklest ku ladovědě* (1968), *Vesměrnost* (1882).

S ohledem na jedno z hlavních obrozeneckých témat – jazykovou identitu a samostatnost – se při své práci Klácel často důkladně zabývá původem a významem slov. Dokladem toho je nejen *Slovník pro čtenáře novin, v němž se vysvětlují slova cizího původu*, ale také nepřilíš zdařilý spis *Počátky vědecké mluvnictví českého*, který měl za použití Hegelovy dialektické struktury teze – antiteze – syntéza vysvětlovat vývoj jazyka.¹⁶ I přesto, že tento spis nebyl ani ve své době úspěšný, typický postup práce opírající se o výstavbu základních pojmů, často novotvarů, jejichž etymologií se Klácel snaží vyjádřit podstatu svého myšlení, přetrvál. Ústředním pojmem Klácelovy filozofie je „vesměrnost“, označující vztah člověka jako jednotlivce ke společnosti a celému vesmíru,¹⁷ čímž se z lidí stává organická jednota *sui generis* v panteistickém systému založeném na vědě, lásce a kráse. Zjednodušeně lze říct, že ideji dobra a lásky je věnován spis *Dobrověda*, kráse *Ladověda* a pravdě a vědě dílo *Vesměrnost*.

Klácelova *Dobrověda* je prvním českým pokusem o ucelený výklad etiky. V první části „o dobru prostém“ hovoří o zákonech, povinnostech a svědomí, ve druhé části „o dobru osobním“ se zabývá svobodnou vůlí, jednáním a problémem příčiny a následků, ve třetí části „o dobru dle jeho výjevu“ rozděluje obecné působení dobra (zde se věnuje problémům pýchy, přísahy nebo lži, souhrnně lze tento přístup interpretovat jako výklad dobra v kontextu ná-

16 Na počátku 40. let se očekávalo, že Klácel by mohl být autorem základního spisu o slovanské filozofii. Na místo toho byl publikován tento text. Klácel nebyl v jazykovědě ani v češtině příliš vzdělán a spis obsahoval řadu chyb, a byl proto pro veřejnost velkým zklamáním. Srov. DVOŘÁKOVÁ, Z. F. M. *Klácel...*, s. 37.

17 Ve výkladech pojmu „vesměrnost“, který byl v Klácelově díle používán často různorodě, bývá kladen důraz na významový posun od kosmopolitismu ve smyslu lidské solidarity k dynamickému principu absolutního jsoucna.

boženském) a působení zvláštní (o roli dobra ve společenské sounáležitosti, společenském a potažmo politickém uspořádání).¹⁸ *Dobrověda* je ovlivněna Buzkovou filozofií¹⁹ a reprezentuje jasně idealistický systém potvrzující určující vyšší duchovní podstatu, která je základem a cílem veškerého dění. Jelikož tento duchovní princip se řídí dle principu svobody ve všech sférách (svědomí, majetku atd.), stává se východiskem pro učení o rovnosti sociální, národnostní i občanské. Klácel prohluboval Buzkův požadavek obecného dobra pro všechny, vyslovený na základě teologického výkladu, směrem k vědeckému zdůvodnění tohoto požadavku. Obeznamen nejen s Hegelem, Buzkem, ale i s Jacobim, Haecklem a Darwinem, směřuje Klácel spíše k panteistickému pojetí světa jako vzájemně sounáležejícímu celku. Klácel v *Dobrovědě* uvádí:

Jest dvojí, totiž duch a příroda. Vidíme, že i člověk jest jednota obou, kterážto jednota počátečně u každého člověka jest porušena; i chválíme jen toho, kdo se snaží tuto jednotu zase uskutečnit ve vůli své, a pravíme o něm, že jest mravný čili dobrý člověk. Dobrověda jest tedy věda o tomto duchu a přírodě ve vůli sjednocení.²⁰

Ačkoliv *Dobrověda*, jak upozorňuje Z. Dvořáková,²¹ ještě zcela respektuje křesťanskou etiku, lze v ní sledovat začátky Klácelova odklonu od katolictví vrcholící v panteistické myšlence vesměrnosti jako věčné a nestvořené jednoty všeho.

Obdobně ambiciózním spisem, jakým byla první česká etika v *Dobrovědě*, byla Klácelova *Průklest' ku ladovědě*, jež je jediným českým pokusem o ucelený systematický výklad na poli estetiky.²² S ohledem na hegelovské motivy v Klácelově díle zaujímá *Ladověda* významné místo. Jak uvádí Lorenzová:

Klácelovo přimknutí k Hegelovi mělo dva vrcholy. Prvním byly již zmíněné *Počátky vědecké mluvnictví českého*, kde aplikoval především dialekticko-genetickou metodu,

18 Srov. KLÁCEL, F. M. *Dobrověda...*, s. 321.

19 Jeho dílu věnoval Klácel spis *Mostek aneb Sestavení skromných myšlenek o tom, na čem každému záležitosti má* (1842).

20 KLÁCEL, F. M. *Dobrověda...*, s. 2.

21 DVOŘÁKOVÁ, Z. F. M. *Klácel...*, s. 63–67.

22 Dosud nepublikovaný spis nejuceleněji popsala a vyložila H. Lorenzová. Srov. LORENZOVÁ, H. Klácelova *Průklest' ku ladovědě*. *Estetika*. 1983, 20(2–4).

a dále pak rukopisná *Průklest' ku ladovědě*, kde sice Hegela vůbec nezmiňuje, ale jasně vychází především z *Fenomenologie ducha* a *Přednášek o estetice*. To, že Klácel vůbec začal estetiku psát, svědčí o nepovrchním pochopení Hegelovy filozofie, ve které estetika má neobyčejně důležité místo, protože v krásě a umění dochází k ještě vyšší formě syntézy subjektu a objektu než v lásce.²³

Klácel přejímá od Hegela pojetí estetiky (respektive krasovědy, později ladovědy) jako filozofie umění,²⁴ na rozdíl od Hegela se však hlásí k soudobému umění a rovněž spíše v duchu hegelovských následovníků pracuje s dialektickým protikladem krásy a ošklivosti. „Lada“ není pro Klácela jen krásou, ale spíše uspořádávajícím principem, řádem organizujícím skutečnost. V *Ladovědě* je vesměrnost jednotou všech ideí – „všeladem“, který je lidský duch schopen poznávat.

Poněvadž (ta) vesměrnost jest i všeladnost, tož lada a pravda jsou z tohoto hlediska nerozlišitelné. Všeladnost jest jen důmyslná, není smyslná, různoladné jest ale smyslné, jednotlivé, osobní, na němž všelada se odráží, ladné jest obraz vzoru. Jako my nevidíme světlo samo, ale jím jenom všecko je viditelné, tak nevidíme vzor samý, ale obrazy jeho. [...] Jelikož ale pravda není v rozličnosti, nýbrž v obecnosti, tož pravdivé není neladné, ač ladné jest vždy pravdivé, jeví pravdu, jest příkladem pravdivého.²⁵

Ačkoliv je Hegelovo pojetí umění jako projev ducha v jeho sebevyjevování vzorem, který Klácel následuje, v podrobném vykreslení této skutečnosti je řada odlišností.

Vrcholné dílo *Vesměrnost*,²⁶ které Klácel sepsal po svém odchodu do Spojených států a po své rozluce s katolickou církví, představuje syntézu jeho celoživotního úsilí. Idealistickou triádu dobra, krásy a pravdy prohlubuje se zřetelem k pojmu pravda částečně v intencích hegelovské filozofie, ale spíše

23 LORENZOVÁ, H. Klácelova *Průklest' ku ladovědě*. *Estetika*. 1983, 20(3), s. 180.

24 O Klácelově i Bratránkově pojetí vztahu mezi krásou umění a krásou přírody pojednává K. Stibral v *České estetice přírody ve středoevropském kontextu*.

25 KLÁCEL, F. M. *Průklest' ku ladovědě*. Cit. dle LORENZOVÁ, H. Klácelova *Průklest' ku ladovědě*. *Estetika*. 1983, 20(3), s. 182.

26 Klácelovu „Vesměrnost“ nelze nesrovnat s Komenského projektem „Všenápravy“, stejně tak jako mnoho dalších motivů Komenského filozofie lze v obdobích snad i bohatších než v případě Hegelovy filozofie v Klácelově díle nalézt.

již ve prospěch své vlastní koncepce. Jistou paralelu k Hegelovi lze nalézt v důrazu, který je kladen na sebereflexivnost rozumových schopností, jež dokážou myslícího ducha dovést k porozumění řádu světa. Každý člověk je součástí všehomíra, údem vzájemně provázaného, oživeného panteistického organismu.

Vesměrnost je tedy nejvyšší stupeň uvědomění úda, výkvět nejvyššího ba jediného náboženství. [...] Vesmír jest jednota nesčíslně mnoha údů. Naše hospodářství jest slunečenstvo, náš byt jest země a uspořádanost života jejího, ty zákony její vesměrnosti, slují příroda [...].²⁷

Zatímco Hegelova idealistická koncepce vede v důsledcích k abstraktnímu pojetí silného státu, Klácelův výklad má tón naléhavě sociální, k čemuž brněnský augustinián dlouhodobě tíhnul²⁸ (realizace ideálních utopistických vizí, o něž v závěru života v Americe usiloval, skončily, jak známo, smutně a neúspěšně²⁹). I proto Lorenzová píše:

Prohlašujeme-li Klácela za hegeliana, je to jen proto, že Hegelův vliv převládá nad vlivy jinými.³⁰

Rovněž Dvořáková poukazuje na to, že Hegel nebyl zdaleka jediným inspiračním zdrojem Klácelovy filozofie, a označuje jej za eklektika. Vyzdvihuje Klácelovu příchylnost k moderním přírodním vědám a panteistickému pojetí, které z nich vyplývá.³¹ Tradiční řazení Klácelovy filozofie do kapitoly dějin českého hegelianismu dostává trhliny, umocněné rovněž tím, že ve formulaci vlastní filozofické koncepce se postupně od Hegelovy filozofie spíše vzdaluje.

27 KLÁCEL, F. M. Vesměrnost. In KLÁCEL, F. M. – JEŘÁBEK, D. (ed.). *Výbor z díla...*, s. 243–244.

28 Nejvýrazněji deklarováno v práci určené B. Němcové *Listy přítele k přítelkyni* s podtitulem „o původu socialismu a komunismu“.

29 Závěrečné vyústění Klácelovy filozofie do myšlenky utopické společnosti „nemýlenců“ a související projekt „poutí ke Svojanovu“ nesl znaky až určitého mysticismu, což může být paradoxní vzhledem ke Klácelově výchozí pozici, ve které mu byla Hegelova filozofie cenná především proto, že reprezentovala vzdor proti uměle oživenému náboženskému mysticismu katolickému.

30 LORENZOVÁ, H. Klácelova Průklestí ku ladovědě. *Estetika*. 1983, 20(3), s. 181.

31 DVOŘÁKOVÁ, Z. *F. M. Klácel...*, s. 66.

František Tomáš Bratránek

František Tomáš Bratránek (1815–1884) je známý především pro své literárněvědné práce. Jeho myšlenkový vývoj byl určen jednak osobním vztahem k německému prostředí a jazyku,³² jednak úzkými vazbami na zástupce českých a moravských, ale i polských³³ národně emancipačních snah.

Bratránek svou příchyllost k německým spekulativním systémům završil během působení na Filozofické fakultě ve Lvově, kde pracoval jako asistent profesora I. J. Hanuše. Ve stejném roce, kdy byl na toto místo jmenován, vychází také jeho prvotina *K explikaci pojmu krásna* (1841). Jak píše J. Loužil:

Byla to estetika obsahová, nikoliv však v tradičním pojetí, podle něhož byla smyslem a kritériem umělecké tvorby služba mimouměleckým (tzn. náboženským, mravním, společenským) cílům, nýbrž v tom smyslu, že krásno v umění interpretuje jako jednu z forem manifestace duchovní podstaty všeho bytí.³⁴

Tuto duchovní podstatu nazývá Bratránek „niterností“.

Útlý spis je rozdělen do tří částí, ve kterých se postupně snaží podat výklad krásy jakožto pojmu. Část první, nazvaná příznačně „polemická“, představuje rozvalu nad hlavními tezemi o vymezení krásy (krása jako napodobení přírody, krása jako prostředek ke vzdělávání, krása jako etalon dobra), které jsou nakonec za pomoci nalezení protipříkladů odmítány. Druhá část – historická – přináší rozvalu nad estetikou pokantovského období, kdy příspěvky Fichteho, Schellinga, Schillera, Lessinga, Jeana Paula a dalších Bratránek charakterizuje jako vyrovnávání se s ideály romantismu, který směřuje jednou k falešné ironii, podruhé k duchovní pravdě. Ta se může vyjevovat ve vrcholných uměleckých dílech, jakým je třeba Goethův *Faust*. Přijetí hegelovské teze o umění, které je „uskutečněním ducha v krásném tvaru“,³⁵ Bratránek potvrzuje a rozvíjí následovně:

- 32 Jeho otec byl moravský Čech, matka rakouská Němka. Do svých 9 let hovořil jen česky, ale své práce psal německy. Sám se jednou označil za Hanáka, později se charakterizoval jako německy mluvící Moravan. Viz LOUŽIL, J. Doslov. F. T. Bratránek. *Výklad Goethova Fausta...*, s. 160.
- 33 A to především během jeho působení na Jagellonské univerzitě a díky překladům polské literatury.
- 34 LOUŽIL, J. Předmluva překladatele. In BRATRÁNEK, F. T. *K explikaci pojmu krásna...*, s. 1.
- 35 BRATRÁNEK, F. T. *K explikaci pojmu krásna...*, s. 3.

Nejvyšším stupněm poznání totiž vůbec není pravda přírody, nýbrž pravda ducha, a má-li být umění předmětným sebenázorem tohoto poznání, může být v této předmětnosti také jen to, co platí v poznání jako to nejvyšší, neboli předmětem, jenž má být uměním znázorněn, může být pouze pravda ducha.³⁶

Třetí „genetická“ část má být v rozvrhu práce místem vlastního rozpracování doposud přijatých tezí, obecně založených na hegelovském pojetí krásy jako „pravdy ducha znázorněné v přirozené látce“.³⁷ Zkoumání geneze pojmu „z jeho vlastního nitra“³⁸ představuje pro Bratránka výkladovou cestu od pojmů „vznešeno“, prostřednictvím kterého se vymezuje proti kráse přírody, „ošklivost“, „cynismus“ až k „humoru“ a „smíchu“.³⁹ Okolo těchto pojmů ovjí cyklicky pojaté projevy duchovní podstaty bytí, která „rozvíjí momenty pojmu krásy v konkrétní tvar“.⁴⁰ Tvorba uměleckého díla tak odráží duchovní podstatu stvoření člověka samotného, která je uložena v jeho nitru. Tedy až v závěru a jen stručně se Bratránek dostává ve svém výkladu *de facto* hegelovském k avizovanému vlastnímu pojmu „niternosti“.

Bratránkova nejznámější práce *Výklad Goethova Fausta* (1842) je snahou o porozumění Goethovu básnickému dramatu rovněž prostřednictvím Hegelovy filozofie. *Faust* byl pro Bratránka celoživotním tématem nejen z důvodu obdivu ke Goethovi⁴¹ nebo německé literatuře, ale protože dle Bratránka nabízel odpověď na otázku po vztahu člověka ke světu, po poměření vztahu subjektu a objektu. Bratránek zde předkládá moderní filozofickou antropologii, ve které je člověk neustále konfrontován s konečností své „vnějškovosti“ a nekonečností své „niternosti“. Přestože se *Faust* stal předmětem již mnoha, často protichůdných interpretací, ospravedlňuje Bratránek svůj počin dvojím

36 *Tamtéž*, s. 20.

37 *Tamtéž*.

38 *Tamtéž*.

39 „Jak duchovnost, tak příroda, potom, co se ta první povznesla nad své konečné meze a obhájila svou vznešenost v boji proti přírodě, jež se naopak stala ve svém osamostatnění ošklivou, zahájily svůj sjednocený život ve veselí smíchu, a ten neustále sílil, jak duch postupně oduševňoval každou bezprostřednost jsoucna, jevu a skutečnosti vědomím, a tak ji pozvedl z její konečné přirozenosti k duchovnímu významu – až nakonec vlnobití humoru smetlo poslední strusky a uzavřelo živý tvar zcela do hranic vytčených mu duchem.“ BRATRÁNEK, F. T. *K explikaci pojmu krásna...*, s. 35.

40 BRATRÁNEK, F. T. *K explikaci pojmu krásna...*, s. 35.

41 Podpořený také osobním přátelským vztahem s Goethovou snachou Otílií a jejími syny.

způsobem: zaprvé považuje *Fausta* po hegelovském vzoru za dílo ducha doby promlouvajícího ústy génia. Dílo, jež charakterizuje moderní dobu stejně, jako starověk charakterizovala Homérova *Iliada* a středověk Dantova *Božská komedie*.⁴² Zadruhé pak ospravedlňuje svůj výklad právě tím, že jako člověk moderní doby má právo spolupodílet se na „všelidském obsahu“ *Fausta*. Goethův Faust je dle Bratránek moderním člověkem proto, že není již jen učenec a „zaklínač temných sil“,⁴³ ale duch, který je překonává a ovládá. I proto Bratránek vysoce hodnotí často rozpačitě přijímaný druhý díl dramatu, který chápe jako svědectví o skoncování s tmářstvím minulosti, vítězství ducha nad světem a smíření se sebou samým.

Hegelovsky nahlíží Bratránek dějovou výstavbu prvního dílu dramatu, ve které sleduje posouvání děje na základě působících protikladů. Hledání pravdy je podle Bratránek ústředním motivem, který sledujeme prostřednictvím dialektického napětí mezi Faustovou „niterností“ a vnějším světem, který mu zprostředkovává Mefisto. Zatímco Faust potřebuje nahlédnout konečný vnější svět, aby dokázal uchopit poznání pravdy v její celistvosti, usiluje Mefisto o to, aby Faust ve vnějším světě setrval a ustrnul. Čistou podobou vnějšího světa, díky které se Faust může vrátit k sobě samému, nalézá v Markétčině lásce, která tak není cestou k smyslovému požitku, jak doufá Mefisto, ale k sebereflexivnímu prožitku niternosti.⁴⁴ Druhý díl Bratránek vykládá jako pokračování ústředního motivu – hledání pravdy ducha – ve vyšším metodickém stupni. Tak jako v prvním díle poznává Faust, že pravda je duchovní podstata odrážející se v niternosti člověka, pokouší se ji ve druhém díle uskutečňovat činem.⁴⁵ V konfrontacích s četnými mytickými a symbolickými bytostmi rekapituluje podle Bratránek Goethe ve *Faustovi* de facto hegelovský vývoj společnosti od antiky (která tkví v pouhém zvnějšnění niternosti) přes romantismus až k modernímu duchu (který svým seberozvojem překračuje meze umění a vstupuje do říše svobody).⁴⁶

42 BRATRÁNEK, F. T. *Výklad Goethova Fausta...*, s. 15.

43 *Tamtéž*, s. 16.

44 Stejně tak Markétčin krutý osud interpretuje Bratránek jako konec života ve vnějším světě, ale vítězství její vnitřní čistoty. Srov. BRATRÁNEK, F. T. *Výklad Goethova Fausta...*, s. 75.

45 Srov. BRATRÁNEK, F. T. *Výklad Goethova Fausta...*, s. 22.

46 Zde považujeme za nejzajímavější interpretaci páteho dějství, ve kterém dochází k eticky velmi obtížně interpretovatelné události, v níž Faust jako tvůrce dokonalé říše zahubí dva nevinné stařečky, protože se odmítají podvolit jeho vizi dokonalého světa. Srov. BRATRÁNEK, F. T. *Výklad Goethova Fausta...*, s. 140.

Bratránkův *Výklad Goethova Fausta* je srovnatelně stejnou oslavou Goetha jako Hegela. Četné motivy Hegelovy filozofie v Bratránkově interpretaci jsou použity k vyobrazení člověka jako jednotlivce figurujícího v řádu absolutního ducha. Tím Bratránek posouvá Hegelovu idealistickou metafyziku k antropologické filozofii, když uvádí:

Světový řád nachází tak svou pravdu v člověku, protože člověk v sobě samém probojovává a vyrovnává jeho protiklady a jako ze svých momentů z nich vytváří čin neboli niternost.⁴⁷

V tomto smyslu pak lze rozumět Klácelově poznámce o tom, že Bratránek ve své interpretaci *Fausta* Hegela dokonce překračuje.⁴⁸

Brněnský hegelianismus?

Představitelé brněnského hegelianismu byli sdruženi v prostředí augustiniánského kláštera na Starém Brně, který byl ve své době významným kulturním a národním centrem. V blízkých intelektuálních vztazích, jejichž rozvoj opat Napp podporoval, zde tvořili nejen Mendel, Klácel, Bratránek, ale i Pavel Křížkovský nebo Anselm Rambousek a další, kteří se podíleli na pěstování vzdělanosti a umění. Ačkoliv jsme se v této práci věnovali toliko Klácelově a Bratránkově dílu, lze se domnívat, že jejich myšlenkové zrání reprezentuje témata, jež v příslušných obměnách zajímala i ostatní. V dějinách české filozofie bývá tato generace myslitelů označována odkazem na vliv Hegelovy filozofie (a v případě Klácela a Bratránka také s významným odkazem na vliv Hegelovy estetiky), nicméně cílem našeho zkoumání bylo specifikovat rysy tohoto vlivu a odpovědět na otázku, zda je tento vliv skutečně určující pro jejich vlastní dílo.

Ve středu myšlení obou brněnských augustiniánů je jeden výrazný společný rys, kterým je zájem o člověka – v případě Klácelově jde o sociální apel jeho filozofie, v případě Bratránka především o psychologický zájem o člověka jako jednotlivce. Tímto směřováním překračují Hegelovu abstraktně orientovanou spekulativní filozofii směrem k antropologické a sociální

47 BRATRÁNEK, F. T. *Výklad Goethova Fausta...*, s. 29.

48 Srov. LOUŽIL, J. Doslov. In BRATRÁNEK, F. T. *Výklad Goethova Fausta...*, s. 181.

filozofii.⁴⁹ Tuto tendenci dokládají ústřední pojmy postulované oběma brněnskými mysliteli – Bratránkova „niternost“ odkazuje na otisk duchovní podstaty v jednotlivci, která je možným zdrojem pravdivého poznání skutečnosti; Klácelova „vesměrnost“ odkazuje na lidskou sounáležitost s absolutním řádem světa. Nahlédneme-li Bratránkovo a Klácelovo dílo v proudu českého filozofického myšlení, pak zde zřetelněji než obraz Hegelův vystupuje linie humanisticky orientované tradice. Masaryk v *České otázce* z roku 1895 píše, že humanita je „ideál v pravdě český“.⁵⁰ Vyslovuje tak známou tezi o údelu a úkolu českého filozofického myšlení, který tkví právě v obhajobě humanity, lidskosti a člověčenství, která je doložitelná v díle Husa, Chelčického, Komenského a mnoha dalších. Zařadíme-li Klácelovu a Bratránkovu filozofii do této výkladové linie, pak mnohem jasněji vystupují původní náměty jejich myšlení než převzaté myšlenky Hegelovy. Přestože Hegelova filozofie byla pro brněnské augustiniány nesporně cenným zdrojem inspirace, nabízí se myšlenka, zda by v případě sebevědomějšího, autentického a původního formulování vlastních přesvědčení nezískalo jejich dílo větší ohlas než nyní, kdy je částečně reduktivně interpretováno jen jako malé české následování velké německé filozofie.

Seznam použitých zdrojů

- BLECHA, Ivan. Hegelianismus. In BLECHA, Ivan a kol. (eds.). *Filosofický slovník*. Olomouc: Nakladatelství Olomouc 1998.
- BRATRÁNEK, František Tomáš. *K explikaci pojmu krásna*. Praha: Česká společnost pro estetiku AV ČR 1995.
- BRATRÁNEK, František Tomáš. *Výklad Goethova Fausta*. Praha: Odeon 1982.
- DUBSKÝ, Ivan. Hegel a Československo. *Filosofický časopis*. 1964, **12**(4), s. 453–468.
- DVOŘÁKOVÁ, Zora. *František Matouš Klácel*. Praha: Melantrich 1976.
- JERÁBEK, Dušan. F. M. Klácel a obrozenská Morava. In KLÁCEL, František Matouš – JERÁBEK, Dušan (ed.). *Výbor z díla*. Praha: SNKLU 1964.
- KLÁCEL, František Matouš. *Dobrověda*. V Praze: Nákladem Českého muzea 1847.
- KLÁCEL, František Matouš. Vesměrnost. In KLÁCEL, František Matouš – JERÁBEK, Dušan (ed.). *Výbor z díla*. Praha: SNKLU 1964.
- LORENZOVÁ, Helena. Klácelova Průklešť ku ladovědě. *Estetika*. 1983, **20**(2), s. 121–128.
- LORENZOVÁ, Helena. Klácelova Průklešť ku ladovědě. *Estetika*. 1983, **20**(3), s. 175–183.

49 Čímž se přibližují spíše levicově orientovaným mladohegelianům.

50 MASARYK, T. G. *Česká otázka...*, s. 240.

- LORENZOVÁ, Helena. Klácelova Průklest' ku ladovědě. *Estetika*. 1983, **20**(4), s. 224–236.
- LOUŽIL, Jaromír. Doslov. F. T. Bratránek. *Výklad Goethova Fausta*. Praha: Odeon 1982.
- LOUŽIL, Jaromír. *Ignác Jan Hanuš*. Praha: Melantrich 1971.
- MASARYK, Tomáš Garrigue. *Česká otázka, O naší nynější krizi, Jan Hus*. Praha: Státní nakladatelství 1924.
- MICHŇÁKOVÁ, Irena. *Augustin Smetana*. Praha: Svobodné slovo 1963.
- SMETANA, Augustin. *Vznik a zánik ducha*. V Praze: Česká akademie věd a umění 1923.
- STIBRAL, Karel – DADEJÍK, Ondřej – ZUSKA, Vlastimil. *Česká estetika přírody ve středoevropském kontextu*. Praha: Dokořán 2009.
- ŠNEBERGOVÁ, Irena. Ke genezi hegelianismu v Čechách. *Filosofický časopis*. 1999, **47**(1), s. 49–68.
- ZOUHAR, Jan. *Dějiny českého filozofického myšlení do roku 1968*. Brno: Academicus 2008.
- ŽÁČEK, Václav. *Jan Evangelista Purkyně*. Praha: Melantrich 1987.

Mgr. Hana Řehulková, Ph.D.

Seminář estetiky, Filozofická fakulta, Masarykova univerzita

Arna Nováka 1, 602 00 Brno, Česká republika

hanarehulkova@mail.muni.cz

Toto dílo lze užít v souladu s licenčními podmínkami Creative Commons BY-NC-ND 4.0 International (<https://creativecommons.org/licenses/by-nc-nd/4.0/legalcode>). Uvedené se nevztahuje na díla či prvky (např. obrazovou či fotografickou dokumentaci), které jsou v díle užity na základě smluvní licence nebo výjimky či omezení příslušných práv.

